

دانشگاه مازندران

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته علوم تربیتی (گرایش برنامه ریزی آموزشی)

موضوع:

امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه

استاد راهنما:

دکتر صمد ایزدی

استاد مشاور:

دکتر مصطفی قادری

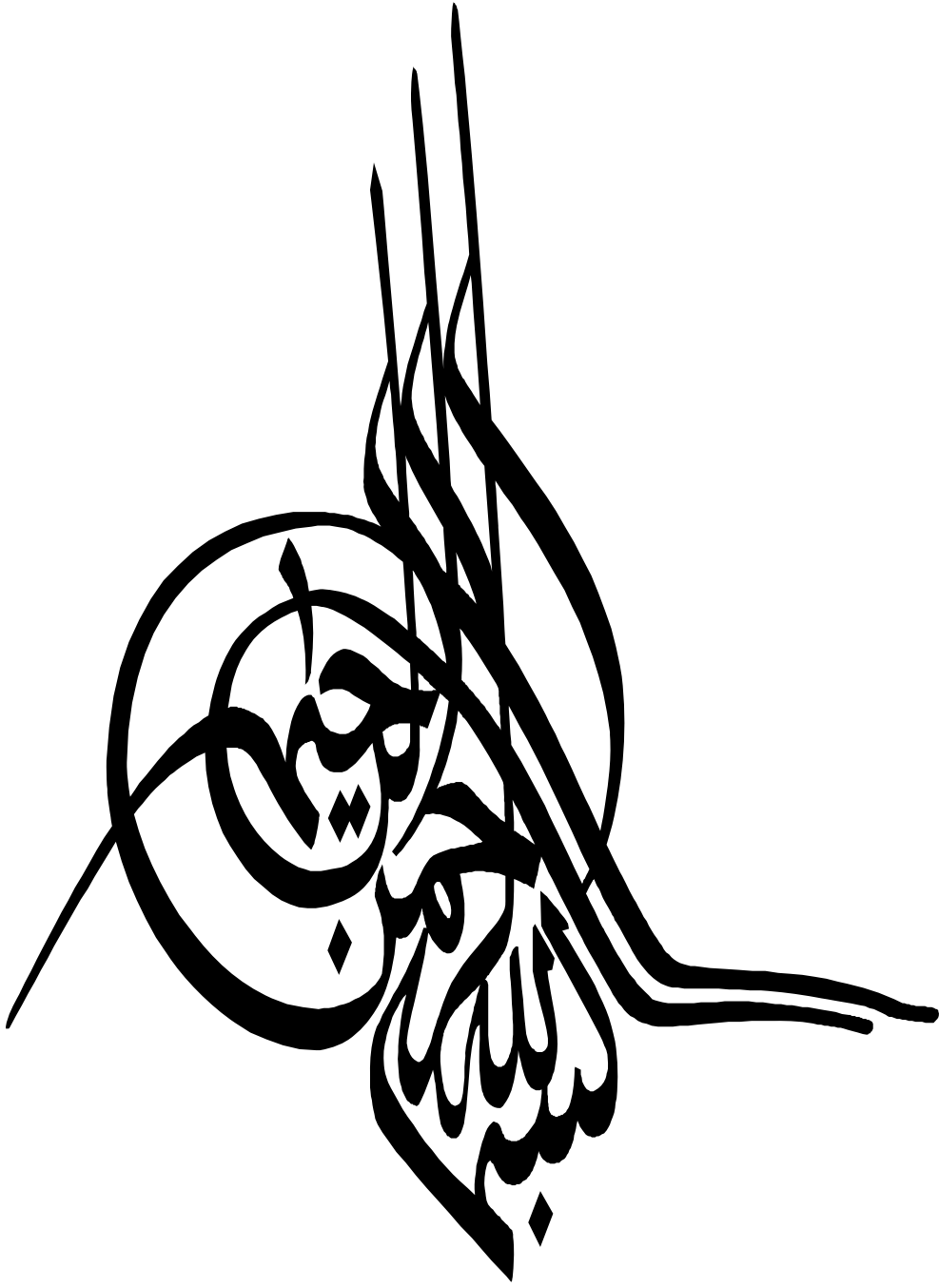
اساتید داور:

دکتر سهیلا هاشمی و دکتر حکیمه سادات شریف زاده

نام دانشجو:

فاطمه حسینی

شهریور ماه ۱۳۹۰

سپاسگزاری

رسول خدا فرمودند:

«مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا فَقَدْ صَبَّرَنِي عَبْدًا»

از تمامی معلمان، استادان، دوستان و خانواده در کل دوران تحصیل سپاسگزارم.

با سپاس فراوان از استاد گرانقدر و معنوی جناب آقای دکتر صمد ایزدی

و استاد فرزانه جناب آقای دکتر مصطفی قادری

که این پژوهش بدون راهنمایی‌ها و مساعدت‌های بی‌دریغشان امکان پذیر نبود.

با تشکر و قدردانی فراوان از استاد ارجمند جناب آقای دکتر ابراهیم صالحی عمران

که شاگردی در محضر ایشان افتخاری بزرگ برایم بوده است.

و با سپاس ویژه از انجمن مطالعات برنامه درسی و انجمن آموزش عالی ایران.

تقدیم به

تمامی رهپویان راه علم و معرفت

که به حکایت ن و قلم و آنچه می‌نگارد معترفند

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، امکان سنجی اجرای برنامه درسی معنوی در دوره متوسطه است که با استفاده از روش تحقیق ترکیبی (آمیخته) انجام شده است. جامعه آماری این تحقیق را دبیران زن دوره متوسطه (شاخه نظری) استان مازندران تشکیل می دهند. برای انتخاب نمونه در بخش کمی تحقیق، از نمونه گیری طبقه ای تناسبی استفاده شد و تعداد برآورد نمونه از جامعه بر اساس جدول مورگان ۳۱۷ نفر بوده که به دلیل ریزش احتمالی نمونه ۳۴۰ پرسشنامه پخش و در نهایت ۳۳۰ پرسشنامه مورد تحلیل قرار گرفتند. نمونه گیری در بخش کیفی با توجه به چارچوب منطق نمونه گیری در روش پدیدارشناسی، به صورت هدفمند انجام شد. برای گردآوری داده ها از ابزارهای؛ پرسشنامه، چک لیست مشاهده و مصاحبه نیمه ساختار یافته استفاده شده است. پایایی ابزار پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برابر با $a=75\%$ برآورد شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده ها در بخش آمار توصیفی، از جداول فراوانی، درصد فراوانی و نمودار دایره ای و در بخش آمار استنباطی از آزمون تحلیل واریانس چند متغیری (MANOVA) و آزمون همبستگی پیرسون و برای تحلیل چک لیست مشاهده از میانگین استفاده شده است. یافته های پژوهش در بخش کمی (پرسشنامه) نشان داد گروه مورد بررسی در زمینه اجرای برنامه درسی معنوی، دارای دانش و مهارت زیاد، و نگرش مطلوب هستند و مدارس نیز برای اجرای این برنامه از امکانات متوسط برخوردارند. یافته های پژوهش در بخش داده های کیفی که با استفاده از نظریه مبنایی^۱ و با اجرای مراحل کد گذاری باز و محوری انجام شده است، به استخراج ۱۲۲ مفهوم اولیه (زیر مقوله)، ۱۹ مقوله و ۵ مقوله ی عمده منتهی گردید. بنابراین یافته های کیفی مطالعه ضمن تأیید نتایج بخش کمی بیانگر آن است که افراد جامعه مورد مطالعه به خوبی معنویت، برنامه درسی معنوی، مهارت ها و آموزش های مورد نیاز در زمینه اجرای برنامه درسی معنوی را درک، معنا و تفسیر کرده بودند.

واژگان کلیدی: امکان سنجی، برنامه درسی معنوی، برنامه درسی، روش تحقیق ترکیبی، رویکرد نظریه مبنایی، دوره متوسطه.

---

¹ - Grounded theory

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ج	چکیده
ح	فهرست مطالب
ز	فهرست جداول
ش	فهرست نمودارها

فصل اول: کلیات تحقیق

۲	مقدمه
۳	۱-۱- بیان و ضرورت مسأله
۸	۱-۲- اهداف پژوهش
۸	۱-۳- سؤالات پژوهش
۹	۱-۴- تعریف مفاهیم

فصل دوم: پیشینه تحقیق

۱۲	مقدمه
۱۲	۱-۲- مفاهیم اساسی
۱۲	۱-۱-۲- مفهوم معنویت
۱۸	۱-۲-۲- معنویت در تعلیم و تربیت
۲۰	۱-۲-۳- برنامه درسی معنوی
۲۲	۱-۲-۴- معنوی کردن آموزش از طریق برنامه درسی
۲۵	۱-۲-۵- دیدگاه های معاصر درباره ی روح و پیوند آن با آموزش
۲۸	۱-۲-۶- نمونه ای از برنامه های درسی برای آموزش معنوی
۲۹	۱-۲-۷- مدارس (با روح)

- ۲-۱-۸- معلم با روح (روح بخش)..... ۳۰
- ۲-۱-۹- عناصر برنامه درسی معنوی..... ۳۱
- ۲-۱-۱۰- آموزش کل نگرانه..... ۳۲
- ۲-۲- گفتمان های برنامه درسی و نوفهم گرایي..... ۳۴
- ۲-۳- نظریه پست مدرن..... ۳۶
- ۲-۳-۱- مدرنیسم و پست مدرنیسم..... ۳۸
- ۲-۳-۲- اهداف تعلیم و تربیت پست مدرن..... ۳۹
- ۲-۳-۳- برنامه درسی پست مدرن..... ۴۲
- ۲-۳-۴- سیمای مدرسه پست مدرن..... ۴۳
- ۲-۳-۵- کلاس پست مدرن، موضوع درسی، معلم پست مدرن، دانش آموز پست مدرن، تکنولوژی آموزشی، ارزشیابی آموزشی)..... ۴۳
- ۲-۳-۵-۱- موضوع های درسی..... ۴۳
- ۲-۳-۵-۲- معلم پست مدرن..... ۴۴
- ۲-۳-۵-۳- دانش آموز پست مدرن..... ۴۵
- ۲-۳-۵-۴- تکنولوژی آموزشی..... ۴۵
- ۲-۳-۵-۵- ارزشیابی آموزشی..... ۴۶
- ۲-۳-۵-۶- ضرورت برنامه درسی پست مدرن در تعلیم و تربیت..... ۴۶
- ۲-۴-۴- نظریه هنر و زیبایی شناختی..... ۴۷
- ۲-۴-۱- تعریف و تبیین مفهوم تربیت هنری و زیبایی شناختی..... ۵۰
- ۲-۴-۲- اهداف تربیت هنری و زیبایی شناختی..... ۵۱
- ۲-۴-۳- هویت زیبایی شناختی برنامه درسی..... ۵۳
- ۲-۴-۴- تجربه یاددهی به مثابه ی تجربه ی زیبایی شناختی..... ۵۷
- ۲-۴-۴-۱- تدریس و ماهیت آن..... ۵۷

- ۲-۴-۴-۲- تدریس به مثابه ی هنری با مبنای علمی ۵۷
- ۲-۴-۴-۳- تجربه ی یادگیری به مثابه ی تجربه زیبایی شناختی ۵۸
- ۲-۴-۵- اهمیت و ضرورت تربیت هنری و زیبایی شناختی ۵۹
- ۲-۴-۶- برنامه درسی به عنوان یک محصول هنری ۶۴
- ۲-۵- نظریه پدیدار شناختی ۶۵
- ۲-۵-۱- برنامه درسی پدیدار شناختی ۶۵
- ۲-۵-۲- برنامه درسی به عنوان تجربه زیست شده خاستگاه پدیدار شناختی ۶۷
- ۲-۶- پیشینه ی پژوهش ۶۸
- ۲-۶-۱- پژوهش داخلی ۶۹
- ۲-۶-۲- پیشینه خارجی ۷۹
- ۲-۶-۳- نتیجه گیری ۸۵

فصل سوم: روش تحقیق

- مقدمه ۸۸
- ۳-۱- روش پژوهش ۸۸
- ۳-۱-۱- روش تحقیق ترکیبی به عنوان روش مطالعه ۸۸
- ۳-۱-۲- هدف طرح های تحقیق آمیخته و نیاز به انجام آنها ۹۰
- ۳-۲- شاخص سازی پژوهش ۹۲
- ۳-۳- جامعه آماری ۹۵
- ۳-۴- نمونه آماری و روش نمونه گیری ۹۵
- ۳-۴-۱- نمونه گیری در بخش کمی ۹۵
- ۳-۴-۲- نمونه گیری در بخش کیفی ۹۷
- ۳-۵- ابزار گردآوری داده ها ۹۷
- ۳-۶- تدوین پرسشنامه و متن مصاحبه ۹۹

۱۰۰	۷-۳- روایی و پایایی ابزار گردآوری داده ها
۱۰۰	۱-۷-۳- روایی و پایایی پرسشنامه
۱۰۲	۲-۷-۳- روایی و پایایی مصاحبه
۱۰۲	۸-۳- شیوه ی گردآوری داده ها
۱۰۲	۹-۳- شیوه ی تجزیه و تحلیل داده ها
۱۰۲	۱-۹-۳- تجزیه و تحلیل پرسشنامه
۱۰۵	۲-۹-۳- تجزیه و تحلیل مصاحبه

فصل چهارم: یافته ها و نتایج پژوهش

۱۰۷	مقدمه
۱۰۷	۱-۴- توصیف ویژگی های جمعیت شناختی پاسخگویان
۱۰۸	۲-۴- توزیع پاسخگویان بر حسب سن
۱۰۹	۳-۴- توزیع پاسخگویان بر حسب مدرک تحصیلی
۱۱۰	۴-۴- توزیع پاسخگویان بر حسب سابقه خدمت
۱۱۲	۵-۴- تحلیل (آزمون) داده ها
۱۱۲	۱-۵-۴- تجزیه و تحلیل داده های حاصل از پرسشنامه
۱۲۰	۲-۵-۴- تجزیه و تحلیل داده های حاصل از مشاهده
۱۲۱	۳-۵-۴- تحلیل داده های حاصل از مصاحبه
۱۲۳	۱-۳-۵-۴- کد گذاری
۱۲۳	۲-۳-۵-۴- کد گذاری آزاد و شناخت مفاهیم
۱۲۴	۳-۳-۵-۴- کد گذاری محوری و مقوله بندی
۱۲۴	۴-۵-۴- یافته های حاصل از مصاحبات (اطلاع رسانی های) پژوهش
۱۴۷	۵-۵-۴- بحث و نتیجه گیری

فصل پنجم: نتیجه گیری

مقدمه	۱۴۹
۱-۵- بحث و نتیجه گیری در بخش کمی	۱۵۱
۲-۵- بحث و نتیجه گیری در بخش کیفی	۱۵۶
۳-۵- جمع بندی نهایی	۱۵۷
۴-۵- محدودیت های پژوهش	۱۵۸
۵-۵- پیشنهادات پژوهش	۱۵۹
۱-۵-۵- پیشنهادات اجرایی	۱۶۰
۲-۵-۵- پیشنهادات پژوهشی	۱۶۰

فهرست منابع و مآخذ

الف: منابع فارسی	۱۶۲
ب: منابع لاتین	۱۷۰

پیوستها

پیوست (الف)	۱۷۵
پیوست (ب)	۱۹۰

چکیده انگلیسی

فهرست جداول

عنوان

صفحه

جدول (۱-۳) مؤلفه های برنامه درسی معنوی.....	۹۱
جدول (۲-۳) حجم نمونه معلمان به تفکیک شهرستان ها.....	۹۶
جدول (۳-۳) مؤلفه های پرسشنامه برنامه درسی معنوی و تعداد و شماره گویه های آن.....	۱۰۰
جدول (۴-۳) امتیاز بندی گزینه های مقیاس پنج بخشی.....	۱۰۳
جدول (۱-۴) آماره های توصیفی پاسخگویان به تفکیک شهر.....	۱۰۷
جدول (۲-۴) آماره های توصیفی پاسخگویان به تفکیک سن.....	۱۰۸
جدول (۳-۴) آماره های توصیفی پاسخگویان به تفکیک تحصیلات.....	۱۰۹
جدول (۴-۴) آماره های توصیفی پاسخگویان به تفکیک سابقه خدمت.....	۱۱۰
جدول (۵-۴) آماره های (میانگین و انحراف معیار نمرات دانش، نگرش، مهارت و امکانات).....	۱۱۱
جدول (۶-۴) نتایج سنجش میزان دانش دبیران در زمینه برنامه درسی معنوی.....	۱۱۲
جدول (۷-۴) نتایج سنجش نگرش دبیران در زمینه برنامه درسی معنوی.....	۱۱۳
جدول (۸-۴) نتایج سنجش مهارت دبیران در زمینه برنامه درسی معنوی.....	۱۱۵
جدول (۹-۴) نتایج سنجش میزان امکانات مدرسه در زمینه اجرای برنامه درسی معنوی.....	۱۱۶
جدول (۱۰-۴) تحلیل چند متغیری بر روی نمرات دانش، نگرش و مهارت دبیران و امکانات مدارس در شهرهای مختلف.....	۱۱۷
جدول (۱۱-۴) آزمون اثرات بین گروهی.....	۱۱۷
جدول (۱۲-۴) نتایج آزمون تعقیبی LSD.....	۱۱۹
جدول (۱۳-۴) ماتریس همبستگی.....	۱۱۹
جدول (۱۴-۴) چک لیست مشاهده.....	۱۲۰
جدول (۱۵-۴) مشخصات مصاحبه شوندگان در پژوهش.....	۱۲۲

- جدول (۴-۱۶) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۲۶
- جدول (۴-۱۷) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۲۷
- جدول (۴-۱۸) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۲۸
- جدول (۴-۱۹) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۲۹
- جدول (۴-۲۰) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۰
- جدول (۴-۲۱) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۱
- جدول (۴-۲۲) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۲
- جدول (۴-۲۳) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۳
- جدول (۴-۲۴) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۴
- جدول (۴-۲۵) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۵
- جدول (۴-۲۵) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۶
- جدول (۴-۲۶) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۷
- جدول (۴-۲۷) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۳۹
- جدول (۴-۲۸) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۰
- جدول (۴-۲۹) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۱
- جدول (۴-۳۰) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۲
- جدول (۴-۳۱) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۳
- جدول (۴-۳۲) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۴
- جدول (۴-۳۳) مفاهیم (زیر مقوله ها) و مقوله های مستخرج از داده ها ۱۴۶

فهرست نمودار»

صفحه	عنوان
۱۰۸	نمودار(۴-۱) درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک شهر
۱۰۹	نمودار(۴-۲) درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سن
۱۱۰	نمودار(۴-۳) درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک تحصیلات
۱۱۱	نمودار(۴-۴) درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سابقه خدمت
۱۱۳	نمودار(۴-۵) درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک سابقه خدمت
۱۱۴	نمودار(۴-۶) نگرش دبیران در زمینه برنامه درسی معنوی به تفکیک هر مؤلفه
۱۱۵	نمودار(۴-۷) مهارت دبیران در زمینه برنامه درسی معنوی به تفکیک هر مؤلفه
۱۱۶	نمودار(۴-۸) میزان دانش، نگرش و مهارت دبیران و امکانات مدرسه در زمینه برنامه درسی معنوی

فصل اول

کلیات

مقدمه

برنامه‌های درسی، آئینه‌ی تمام‌نمای مقاصد نظام‌های آموزشی است، اهداف، ایده‌های فلسفی یا تعلق به مکتب تربیتی خاص، چارچوب تدوین تجارب یادگیری و بالاخره انتظار نهایی از محصول نظام آموزشی در منشور برنامه‌ی درسی تبلور می‌یابد. از این رو می‌توان گفت که نظام‌های آموزشی بر محور برنامه‌های درسی می‌چرخند. بنابراین یکی از مهم‌ترین موضوع‌ها و چالش‌های پیش‌روی امروز نظام‌های آموزشی در سطح جهانی، چگونگی کنار آمدن با تحولات و تغییرات محیطی است و همین امر توجه مسئولان و سیاست‌گذاران آموزش و پرورش و به ویژه برنامه‌ریزان آموزشی را روی این نکته متمرکز می‌کند که برای غلبه بر این چالش‌ها که روز به روز بر دامنه و وسعت آنها افزوده می‌شود تغییرات و اصلاحات باید در ساختار، اهداف برنامه‌ها و روش آموزش و پرورش صورت گیرد. همانطور که شاهد هستیم برنامه‌های درسی موجود به لحاظ تمرکز در رفتار، تفکر منطقی و کمیته، کنترل و پیش‌بینی و تأکید فراوان بر تکنولوژی از تعادل خارج گردیده است و دوران آن به سر آمده و ما در دوران متفاوتی زندگی می‌کنیم که برنامه درسی علاقمند به مطالعه‌ی موضوعات درسی و نیز مسائل و رویدادهایی است که در درون هر یک از این موضوعات اتفاق می‌افتد و مایل به روابط بین برنامه درسی و جهان پیرامون آن است. در این رابطه، زبان و گفتمان‌های متفاوتی نیز به کار برده می‌شوند که برنامه درسی را در بسترهای مختلفی چون پدیدارشناسی، هنر و زیبایی‌شناختی، پست مدرن و ... مورد بحث و بررسی قرار داده است. فلذا برنامه درسی معنوی (گفتمان جدید) به عنوان یکی از نیازهای اساسی آموزش و پرورش جهانی و عامل اساسی در رشد زندگی معنوی انسان، کانون توجه روزافزون متخصصان برنامه درسی، روان‌شناسان و فلاسفه قرار گرفته است. به طوری که لحاظ نکردن آن را بی‌اعتنایی به عناصر اصلی آموزش و یادگیری می‌دانند. چنانچه شاهد هستیم در سال‌های اخیر تلاش‌ها و تحقیقاتی درباره‌ی بازگشت معنویت در تعلیم و تربیت صورت گرفته است. پژوهش حاضر بر آن است تا امکان‌سنجی اجرای برنامه درسی معنوی (گفتمان جدید) را در دوره‌ی متوسط بررسی نماید.

۱-۱- بیان و ضرورت مسأله

در آغاز قرن بیست و یکم، توجه همگان بیش از گذشته به نظام های رسمی تعلیم و تربیت معطوف شده است تا به کمک ایجاد تحول در این زیر مجموعه نظام های اجتماعی و افزایش کارایی و کفایت آن ها، جوامع بشری قادر شوند به گونه ای سازنده با معضلات و چالش هایی که پیش رو دارند، مواجه شوند. به دیگر سخن، بشر امروزی برای رویارویی موکد و مؤثر با چالش های علمی، صنعتی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی، بستری مناسب تر، کارسازتر و موجه تر از نظام تعلیم و تربیت شناسایی نکرده و بدین سبب، نزد انسان هایی هوشمند، تحول در نظام های آموزش و پرورش، به عنوان پیش نیاز اهداف توسعه ی پایدار ارزیابی شده است (مهر محمدی، ۱۳۸۷).

در هزاره ی سوم، آموزش و پرورش و به ویژه برنامه ریزی درسی از یک سو با چالش های جهانی و از سوی دیگر با چالش های درونی نظام آموزش و پرورش مواجه است. سلسیلی و همکاران (۱۳۸۷) بیان می دارند که نظام آموزشی ایران در دوره ی آموزش عمومی و متوسطه نه تنها در برداشت مفهوم برنامه درسی، بلکه در طراحی، تدوین و اجرای برنامه درسی نیز با چالش ها و آسیب های زیادی، رو به رو است. از مهم ترین چالش ها و آسیب های نظام آموزشی ما متمرکز بودن طراحی و تدوین برنامه درسی و عدم انعطاف در برنامه درسی است. برنامه های درسی کم توجه یا بی توجه به تفاوت های فردی و شناختی دانش آموزان، کم توجه به تفاوت های اقلیمی، فرهنگی، اجتماعی، قومی، منطقه ای، تحولات علمی، آموزشی، فرهنگی در تراز جهانی، کم توجه یا بی توجه به رویکردهای نوین و تحولات حوزه ی برنامه ی درسی و انتظارات تازه از برنامه های درسی می باشد. این رکود در حالی است که تحولات ناشی از گسترش مردم سالاری، جهانی شدن ارتباطات و تحولات گسترده در حوزه ی فرهنگ و علوم در سطح جهانی، تحولات اجتماعی و اقتصادی در دهه های اخیر، تحولات مربوط به دانش تعلیم و تربیت و برنامه درسی، ورود و نفوذ والدین، انجمن ها، سازمان ها و نهادها با افکار و ایده های جدید، تردید در نتایج نظام های آموزشی کاملاً متمرکز با برنامه های درسی یکنواخت و از پیش تجویز شده را به همراه آورده است.

فلذا با توجه به چالش های جهانی، برنامه ریزی درسی با مسائلی همچون: فرآیند جهانی شدن و به تبع آن وابستگی ملت ها به هم، شتاب روزافزون رشد علمی و فناوری، به ویژه در حوزه ی اطلاعات و ارتباطات، افزایش نابرابری های اجتماعی و شکاف بین کشورها بر حسب ثروت، و توزیع نابرابر دانش بین ملت ها و ...

افول اخلاقیات و نیاز شدید به تجدید حیات اخلاق و ارزش های اخلاقی روبروست. هم چنین با عنایت به چالش های درونی، نظام آموزش و پرورش در زمینه ی جهت گیری به سوی هدف های جدید، تأمین برابری فرصت های دست یابی به آموزش و پرورش و ارتقای کیفیت و اثربخش تر کردن آن ها با مشکلاتی مواجه است. همه ی این موارد، توجه مسئولان، سیاست گذران آموزش و پرورش و به ویژه برنامه ریزان آموزشی و درسی را روی این نکته متمرکز می کند که برای غلبه بر مسائل یاد شده- که روز به روز بر دامنه و وسعت آن ها افزوده می شود- تغییرات و اصلاحات باید در ساختار، هدف ها، برنامه ها، و روش های آموزش و پرورش صورت پذیرند (تقی پور ظهیر، ۱۳۸۷).

گو تیر نیز (به نقل از فتحی، ۱۳۸۶) بر این باور است که بازبینی و تغییر در عرصه های مختلفی چون ساختار، برنامه درسی، روش تدریس و نظام تربیت معلم از جمله مسائل و چالش های فراوری بسیاری از نظام های آموزشی در کشورهای مختلف جهان است. اگرچه بسیاری از این تغییرات به واسطه ی مسائل موجود در جوامع امروزی ضروری بوده اند، اما هنوز در خصوص این که این تغییرات همان چیزهایی هستند که می بایست انجام شود و نیز کارآیی و اثربخش واقعی آن ها تردید جدی وجود دارد.

بنابراین با توجه به اینکه در نظام آموزشی ایران، برنامه های درسی در مرحله طراحی و تدوین، به صورت متمرکز عمل می شود، در اجرا دچار دخل و تصرف می گردند. همچنین دوره ی متوسطه به دلیل جایگاه کلیدی و نقش مؤثری که در شکل گیری شخصیت نسل نو برای پذیرش نقش های اقتصادی، اجتماعی و ... در بستر جامعه دارد، می تواند به عنوان نقطه ی شروع انجام حرکتی اصلاحی در نظام آموزش و پرورش قلمداد شود. موفقیت اصلاحات آموزشی به کیفیت آموزشی که در کلاس صورت می گیرد بستگی دارد، انتظار می رود فرصت هایی که برای یادگیری در اختیار دانش آموزان قرار می گیرد مناسب، هدفمند و غنی باشد و پرورش تفکر انتقادی به طور گسترده در این دوره (متوسطه) که مخاطبان آن از قدرت تفکر انتزاعی بالایی برخوردارند مورد تأکید قرار گیرد، امروزه انتظار می رود مدرسه افزون بر انتقال اطلاعات علمی و آموختن مهارت های فنی، دانش آموزان را برای زندگی سالم و ایجاد روابط انسانی آماده سازد، بنابراین ملاک موفقیت در نظام آموزشی صرفاً درصد قبولی در دانشگاه نیست، بلکه توفیق آن به آموزش هایی است که برای بهسازی زندگی اجتماعی ارائه می دهد. باید بپذیریم موضوع هایی چون معنویت، عشق، اخلاق، هنر و زیبایی شناختی، پرورش روح و ... در برنامه های درسی از اهمیتی کمتر از ریاضی، فیزیک، شیمی و تاریخ برخوردار نیستند. انسان در محیط

اجتماعی به سر می برد پس معنویت همچون دیگر مفاهیم که در زندگی بسیار مهم هستند تحت تأثیر عوامل و نیروهای محیطی و درونی ساخته می شود. چرا که تعلیم و تربیت کاری است که با ارزش ها عجین است. تعلیم و تربیت اقدامی است ارزشی و به علت خود ماهیت تعلیم و تربیت و ارزش ها ما با تعلیم و تربیت خواه ناخواه، آگاهانه یا ناآگاهانه وارد کار ارزشی می شویم. به عبارتی در تعلیم و تربیت ما با دو حوزه ی اساسی سر و کار داریم: دانش ها و ارزش ها، بنابراین به خود دانش هم می توانیم از بعد ارزشی نگاه کنیم. در همین راستا یکی از عوامل تعیین کننده در سرنوشت تعلیم و تربیت و برنامه های آموزشی و درسی، منجمله برنامه درسی معنوی، امکان سنجی اجرای این برنامه ها در دوره متوسطه می باشد. در میان عناصر و مؤلفه های گوناگون تشکیل دهنده ی نظام تعلیم و تربیت در مرحله اجرا، نقش معلم دارای اولویت اساسی است.

چنانچه گیج (۱۳۷۹) معتقد است بدون تردید هیچ فرد دیگری جز معلم نمی تواند تأثیر بیشتری بر آنچه مدارس می گذارند داشته باشد. معلم می تواند تعلیم و تربیت را فرآیندی توأم با لذت و کامیابی، یا فرآیندی بی ثمر تبدیل کند. بنابراین به خاطر نقش اساسی که معلم در فرآیند تربیت بر عهده می گیرد، سرنوشت برنامه آموزش را، چگونگی و نحوه ی عملکرد معلم رقم می زند. یک معلم کم توان یا بی انگیزه می تواند بهترین برنامه طراحی شده را تباه و نابود کند و در مقابل برنامه های معمولی با دخالت یک معلم خوب یا شایسته، نتایج پرثمری به بار آورد.

ما در این تحقیق برآنیم که به کشف مسائل پیچیده ای در آموزش و پرورش بپردازیم که حول نارضایتی هایی است که آموزگاران و دانش آموزان در ارتباط با آموزش و آموختن چه از یکدیگر و چه از خواسته های خود تجربه می کنند. یکی از مشکلات ما این است که معنویت و برنامه درسی معنوی را راهی برای حل مشکل آموزش و پرورش نمی دانیم، به روح و معنویت چندان به عنوان راهکار ساماندهی مدارس نمی نگریم. بنابراین در ابتدا به مفهوم معنویت و اینکه چرا قصد داریم معنویت را در آموزش و پرورش و برنامه های درسی به عنوان راه حل بگنجانیم اشاره ای می کنیم.

معنویت؟ چرا معنویت و چرا در آموزش و پرورش و برنامه های درسی.

معنویت از واژه روح^۱ می آید. روح چیزی درون بدن است که قدرت زندگی را به جسم می دهد و در واقع دامنه بودن انسان را چیزی فراتر از جنبه ی جسمانی آن تعریف می کند و از نمودهای ظاهری روح وجود تعقل، حواس، همبستگی میان انسان ها و امید است. معنویت شامل تمام مواردی می شود که هرکس برای تعریف وجود شخصی خود دارد و در بر گیرنده ی تمام چیزهایی می شود که ظرفیتی برای انسان بودن و رسیدن به تعالی نیاز دارد، مثل: روابط انسانی، عشق، سازندگی، هم نوع دوستی، فداکاری، ایمان و اعتقادات (ونسر، ۲۰۰۵).

شانون و ورگات (به نقل از نلسون، ۲۰۰۹) معتقد هستند؛ از لحاظ فکری، معنویت ما را فراتر از تجربه روزانه معمولی برده و یک تأثیر دگرگون کنندگی بر روی زندگی و روابطمان دارد. این فقط درباره ی بودن و تجربه نیست، بلکه درباره ی انجام دادن هم صدق می کند. در شیوه ای نوین، آن شامل یک جستجو برای ارزش های برتر، آزادی درون و چیزهایی که به زندگی معنا می دهد، می باشد.

همچنین می توان گفت عنوان « معنوی » به حقیقت یا حقایق غیرمادی در وجود انسان و یا عالم هستی اطلاق می گردد که فرا حسی و فراطبیعی بوده و نمی توان آن را بطور مستقیم و با حواس پنجگانه و روش های تجربی دریافت نمود و برای اثبات و ادراک آن باید از شیوه های تعقلی، شهودی و وحیانی بهره گرفت.

جنبش معنویت گرایی یک جریان فکری جدید و رو به رشد است که عرصه های مختلف زندگی را، به خصوص در جهان غرب تحت تأثیر قرار داده است. از جمله عرصه هایی که از این جهان متأثر شده اند آموزش و پرورش است. اخیراً نیز جریان معنویت گرایی حوزه های دیگر نظیر آموزش عالی و بخش های مختلف آن مثل برنامه ریزی، سیاست گذاری و مدیریت، را تحت تأثیر قرار داده است، به گونه ای که گروهی بر این باورند که باید معنویت را بخش مهمی از برنامه های آموزشی به حساب آورد. توجه به معنویت در آموزش و پرورش در واقع توجه به هدف و معناست. یعنی فهم عمیق از هدف و معنای درس، کار و برنامه که از ماهیتی متعالی برخوردار باشد. ما باید راه های دسترسی به آموزش را با معنویت آمیخته سازیم. با وارد کردن معنویت در آموزش و پرورش ما کلاس درس خود را به جایگاهی زنده و پرنرژی تبدیل می سازیم. در اغلب موارد کلاس درس مکانی کسب کننده و بی روح می تواند باشد. با استقرار معنویت، ما زندگی را به درون کلاس ها می بریم.

1- Spiritus

یک آموزش و پرورش با روح و پر احساس می تواند بین عوامل درونی و بیرونی، عقلانی و ذاتی و کمی و کیفی توازن ایجاد نماید. آیتون و آبنوف دو حیطه « برنامه درسی» و «تدریس» را بستری مناسب برای پیاده کردن اندیشه‌های معنوی می دانند و اصطلاح « برنامه درسی معنوی» را مکملی برای برنامه های درسی مدارس تلقی می کنند (رونالدوی و همکاران، ۱۹۹۵).

برنامه درسی معنوی به محتوای رسمی و غیررسمی، شیوه‌های تدریس و فراهم نمودن فرصت‌های یادگیری اطلاق می‌گردد که از طریق آن، فراگیران امکان می‌یابند به کمک سازمان‌های آموزشی و اقدامات تربیتی، به شناخت بیشتر زوایای نهان و پنهان وجود خویش و جهان هستی که ماهیت و هویتی معنوی، مجرد و فرامادی دارد و پایه و اساس رفتارهای درونی و برونی انسان را تشکیل می‌دهد پرداخته و بر مبنای آن قابلیت‌ها و استعداد‌های معنوی و متعالی خود را به شکل جهت دار و هدف‌مند به فعلیت رسانند. بنابراین برنامه درسی معنوی نوعی برنامه درسی است که همیشه خواهان نیل به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دار کردن زندگی است. برنامه درسی معنوی علاوه بر منطقی بار آوردن دانش آموزان، دست یافتن آنها به احساسی عمیق تر و پربارتر را فراهم می‌کند (میلر، ۲۰۰۰). هدف بنیادین این پژوهش چیزی جز ایجاد توجه در مسئولان و دست اندرکاران برنامه های درسی مدارس ایران نسبت به این بخش وجودی و به غایت مهم در انسان نبوده است؛ زیرا تربیت حقیقی ریشه در احساس دارد نه در عقل و توسعه حیات فکری و روحی و معنوی، نیز از طریق فرو رفتن در معنا امکان پذیر می‌گردد. در پژوهش حاضر کوشش شد با امکان‌سنجی اجرای برنامه درسی معنوی در برنامه های درسی دوره متوسطه زمینه توجه به ابعاد روحی، عاطفی و معنوی دانش آموزان فراهم گردد. و آموزش و پرورش نیز باید در ابعاد برنامه های درسی از جمله اهداف، محتوا و روش‌ها در تحقق این امر (تربیت معنوی) بکوشد. چرا که تربیت معنوی یکی از انواع تربیت است که امروزه در برنامه های درسی کمتر به آن توجه شده است. مسئله اصلی در پژوهش حاضر این است که آیا اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی (گفتمان‌ها و مباحث جدید در عرصه برنامه درسی نظیر گفتارهای پست مدرن، پدیدارشناسی، هنر و زیبایی شناسی و ...) در مدارس متوسطه امروزی امکان‌پذیر است؟ آیا زمینه‌ها و بسترهای لازم برای اجرای برنامه درسی با رویکرد گفتمانی فراهم آمده است؟ میزان آمادگی‌ها، آگاهی‌ها، نگرش‌ها و مهارت معلم و همچنین امکانات مدرسه چقدر است؟